

Marek Zgorzelski

Uniwersytet Warszawski
Wydział Geografii i Studiów Regionalnych
Zakład Geoekologii
zgorzelski@mac.com

**UWAGI NA TEMAT ROLI OTULIN W POLSKIM,
PRZESTRZENNYM SYSTEMIE OBSZARÓW CHRONIONYCH**

**The remarks on external protected zones functioning
in Polish system of protected areas**

Abstrakt: The article is focused on the role and functioning of the protected nature areas' and landscape's external protecting zones. The external protecting zones of the protected areas are not self-contained units of nature conservation. They rather serve the protection of units that they surround. In the article the typological-functional classification of the external protecting zones is proposed. It consists of the external protecting zones in mountainous, valley and lowland national parks. Those external protecting zones serve as a "filter" to the external interactions, as a site of the natural transmission and as a site for localising technical background that is connected with the regulations of the protected area.

Key words: Poland, nature conservation, external protecting zones of protected areas

Słowa kluczowe: Polska, ochrona przyrody, otuliny obszarów chronionych

W polskiej ochronie przyrody i krajobrazu ważną funkcję pełnią otuliny obszarów chronionych. Tego typu przestrzenie zostały wyznaczone wokół: parków narodowych; rezerwatów przyrody; parków krajobrazowych. Podważanie słuszności powoływania otulin nie wydaje się słusznym jednak autor ma szereg uwag dotyczących sposobu organizowania w Polsce systemu obszarów chronionych i roli w nich pełnionej przez otuliny.

Na początku zastanówmy się nad funkcjami przyznanymi poszczególnym typom obszarów przestrzennego systemu ochrony, czyli nad kwestią niemal oczywistą, ale jak się w praktyce okazuje różnie interpretowaną.

Interpretacja zazwyczaj praktykowana (szczególnie w sferach planistycznych) ma charakter hierarchiczny.

1. Najważniejszą, przestrzenną formą ochrony przyrody jest park narodowy;
2. Na następnych miejscach plasują się: Natura 2000 i rezerваты przyrody;
3. Słabszą od wymienionych (o niższej randze) formą ochrony przyrody jest park krajobrazowy;
4. Dalej, w tej hierarchii znajduje się obszar chronionego krajobrazu i kolejno pozostałe formy.

Jednakże typologia elementów przestrzennego systemu obszarów chronionych nie powinna być hierarchiczna, a funkcjonalna. Nie ma zatem w tym systemie obiektów ważniejszych, ważnych i mniej ważnych. Każdy z typów przestrzeni chronionej pełni inne funkcje. Możemy wyróżniać typy przestrzeni służące bezpośredniej ochronie przyrody (zróżnicowane względem zasad ochrony – park narodowy, rezerwat przyrody, ostoje Natura 2000) oraz typy przestrzeni, w których ochrona przyrody jest realizowana pośrednio, poprzez ochronę krajobrazu (zróżnicowaną pod względem formalnym – park krajobrazowy, obszar chronionego krajobrazu).

FUNKCJE OTULIN OBSZARÓW BEZPOŚREDNIEJ OCHRONY PRZYRODY

1. Otulina jako “filtr”

Najczęściej, otulina postrzegana jest jako swoisty “filtr” zewnętrznych, niekorzystnych oddziaływań, w tym również pochodzenia antropogenicznego, na obszar chroniony. Przy takiej interpretacji funkcji otuliny należy zadać pytanie – czy jest ona obszarem chronionym niższej rangi, czy też obszarem świadomie przeznaczonym do degradacji powstającej w wyniku kumulacji efektów działania czynników zewnętrznych? Odpowiedź udzielona na to pytanie ma istotne znaczenie dla wyboru koncepcji organizacji przestrzeni otuliny i zasad normujących występującą w niej działalność człowieka (np. zagospodarowanie zwiększające szczelność filtra).

Wybór typu i sposobów działania “filtra” są zależne od jego usytuowania względem obszaru chronionego. Przeanalizujmy ten problem na przykładzie typów orograficznych polskich parków narodowych. W Polsce mamy: parki górskie, parki dolinne oraz parki położone pośród obszarów równinnych. Jakie relacje zjawisk fizycznych i chemicznych, w systemie park – otulina, dominują w poszczególnych typach parków?

- a. Parki górskie przeważnie oddziałują na swoje otuliny – oddziaływanie

- skierowane odwrotnie ma znaczenie lokalne (w tym przypadku rola otuliny – “filtra” jest minimalna);
- b. Parki dolinne – charakteryzuje odwrotny kierunek oddziaływań w stosunku do poprzedniego przykładu, a kształtowanie otulin – “filtrów” jest w przypadku tych parków niezwykle ważnym narzędziem ochrony przyrody;
 - c. W przypadku parków równinnych organizacja i definicje przestrzenne otulin „filtrów” lub nawet ich części wymagają uwzględnienia specyfiki przyrodniczej i gospodarczej regionu, a w wielu sytuacjach nawet specyfiki miejsca.
 - d. Ze względu na różnorodność oddziaływań zewnętrznych i ich właściwości regionalne lub lokalne, a także ze względu na regionalne albo lokalne uwarunkowania przyrodnicze organizacja przestrzeni konkretnej otuliny oraz przepisów prawnych ją normujących powinny mieć charakter indywidualny. Otulina nie może być “filtrem” uniwersalnym.

2. Otulina jako obszar transmisji przyrodniczej w przestrzennym systemie obszarów chronionych

We współczesnej ochronie przyrody bardzo duża waga przykładana jest do jej przestrzennego aspektu. “Otwieramy” zamknięte obszary chronione, niwelujemy izolację enklaw ochrony, organizujemy korytarze łączące poszczególne płaty, starając się tym samym, poprzez uaktywnienie szeroko rozumianej wymiany przyrodniczej, poprawić funkcjonowanie chronionych siedlisk oraz gatunków roślin i zwierząt. W tym aspekcie odpowiednio zorganizowane przestrzenie i prawnie obszary otulin lub ich części mogą pełnić znaczącą rolę.

3. Otulina jako obszar dla lokalizacji zaplecza technicznego, związanego z wypełnianiem statutowych funkcji obszaru chronionego.

Do podstawowych, statutowych funkcji obszarów chronionych należą: ochrona przyrody (z wykorzystaniem różnorodnych metod) i jej udostępnienie naukowe oraz edukacyjne (szkolne, akademickie, społeczne). Realizacja każdego, z wymienionych, statutowych zobowiązań wymaga utworzenia zaplecza technicznego – mniej lub bardziej uciążliwego dla przyrody. Wiele obiektów tego zaplecza można lokalizować w otulinie obszaru chronionego (zaplecze motoryzacyjne, hotelowe, gastronomiczne, ośrodki edukacyjne, bazy sprzętu i magazyny środków służących ochronie przyrody, budynki dla obsługi itd.), zmniejszając tym samym presję na przyrodę obszaru chronionego.

OTULINY JEDNOFUNKCYJNE

Otuliny jednofunkcyjne, czyli tak zorganizowanie wewnętrznie by przyznana im funkcja przewodnia była maksymalnie skuteczna, mogą być wyodrębniane przede wszystkim jako niewielkie, jednorodne obszary otaczające rezerwy przyrody. Wśród kryteriów służących wyborze funkcji przewodniej należy uwzględnić przyrodnicze czynniki regionalne oraz przyrodnicze i gospodarcze uwarunkowania lokalne.

OTULINA ZRÓŻNICOWANA FUNKCJONALNIE

Powoływanie otulin o wewnętrznym zróżnicowaniu funkcjonalnym, uwzględniającym: rolę "filtra", rolę obszaru transmisyjnego i rolę obszaru zaplecza technicznego do realizacji funkcji statutowych jest rozwiązaniem najbardziej godnym polecenia. Jednak należy pamiętać, że w świetle prawa otulina nie jest obszarem, w stosunku do którego sporządza się odrębny plan przestrzennego zagospodarowania. W przygotowywanych planach gmin otulina stanowi jedynie kategorię planistyczną o stałym zestawie ograniczeń dla działalności jej mieszkańców. By umożliwić powoływanie otulin zróżnicowanych funkcjonalnie należy dokonać poprawek w stosownych aktach prawnych.

Obok omawianych, celowym wydaje się zwrócenie uwagi na inne problemy związane z funkcjonowaniem otulin obszarów bezpośredniej ochrony przyrody.

1. Otulina jako formalno-prawna przestrzeń geodezyjna wymaga jednoznacznego, czytelnego wytyczenia granic. Zazwyczaj służą temu osie dróg lub granice własnościowe głównych form użytkowania terenu (np. granice leśno-polne). Sytuacja taka, poprawna z punktu widzenia prawa, wielokrotnie nie ma uzasadnienia przyrodniczego, a rodzi uzasadnione konflikty społeczne – np. gdy droga graniczna dzieli wieś na część włączoną do otuliny, objętą restrykcjami prawa i na część od nich wolną. Istnieją również sytuacje takie, w których obiekt gospodarczy usytuowany w pobliżu granicy otuliny oddziałuje na obszar chroniony wielokrotnie silniej niż zabudowania wiejskie do otuliny zaliczone.
2. Otulina obszaru chronionego stanowi również przestrzeń życia ludzi i ich działalności gospodarczej, w której muszą być także zlokalizowane obiekty służące ochronie środowiska, a równocześnie dla niego niebezpieczne (oczyszczalnie ścieków, składowiska odpadów). Jest to przestrzeń, w której muszą istnieć siedziby ludzkie, obiekty użyteczności publicznej oraz obiekty działalności gospodarczej. Problem nabiera dodatkowego wymiaru w związku z tendencją do przenoszenia funkcji gospodarczych z obszaru chronionego na teren jego otuliny. Rodzi to istotną sprzeczność między

praktyczną (dla ochrony przyrody obiektu głównego) funkcją otuliny, a jej statusem przestrzeni ochronionej "samej w sobie".

3. Jeśli przyjmiemy, że konflikt między administratorem obszaru chronionego, a społecznością lokalną jest zagrożeniem chronionej przestrzeni przyrodniczej to dzięki zrekompensovaniu ograniczeń obowiązujących w obrębie obszaru chronionego przywilejami w jego otulinie możemy doprowadzić do sytuacji, w której otulina lub jej część, stanie się terytorium łagodzenia konfliktów społecznych.

OTULINY PARKÓW KRAJOBRAZOWYCH

Jeśli ochronę krajobrazu traktujemy: po pierwsze jako ochronę krajobrazu kulturowego, polegającą na utrzymaniu ukształtowanego przez lata układu przestrzennego: lasów (podporządkowanych funkcjonalnie prawu leśnemu); pól (z tradycyjnymi dla regionu typami upraw); zadrzewień i zakrzewień śródpolnych (często antropogenicznego pochodzenia); miedz; łąk; dróg wraz z zadrzewieniami przydrożnymi itp., po drugie jako ochronę obiektów przyrodniczych usankcjonowaną innymi paragrafami prawa (Natura 2000, rezerваты przyrody, pomniki przyrody, użytki ekologiczne) oraz po trzecie jako ochronę rzeźby terenu i układów wodnych, a także jako ochronę konserwatorską zabytkowych układów osadniczych (wsie i kolonie, dworki wraz z parkami, aleje, stare cmentarze itp) oraz obiektów (zabudowania, elementy sakralne) i stylu architektonicznego, to powinniśmy zadać pytanie, czy dla tych obszarów potrzebne są otuliny i jakie funkcje miały by one pełnić. Przecież część, spośród wymienionych obszarów ochrony przyrody, wchodzących w skład obszaru ochrony krajobrazu, ma lub powinna mieć wyodrębnione, własne otuliny.

Ochrona krajobrazu kulturowego, ani ochrona konserwatorska nie wymagają (z pewnymi wyjątkami) dodatkowego obszaru ochronnego, nie wymaga jej także w znaczącej większości przypadków ochrona rzeźby terenu. Do wyjątków należy zaliczyć działania w zakresie ochrony atmosfery i wód. O ile pierwsze z nich wymagają zabiegów punktowych, technologicznych, o tyle drugie wymagają przestrzeni chronionej, zazwyczaj większej niż administracyjnie wyodrębniony obszar ochrony krajobrazu. Z powyższego wynika, że otuliny parków krajobrazowych powinny mieć charakter przestrzeni "specjalistycznych", w których szczególnej ochronie podlegają ekosystemy wodne, a funkcjonowanie emitorów zanieczyszczeń atmosferycznych i obiektów specjalnego zagrożenia jest specjalnie normowane. Granice takich otulin powinny być wyznaczone zgodnie z rzeczywistymi i potencjalnymi zasięgami zagrożeń dla ekosystemów wodnych występujących poza parkiem w kontekście ich oddziaływania na wody wewnątrz parku.

PODSUMOWANIE

1. Polski system przestrzennej ochrony przyrody nie jest hierarchiczny a funkcjonalny.
2. Składa się on z obszarów bezpośredniej ochrony przyrody i z obszarów, w których ochrona przyrody zachodzi pośrednio – poprzez ochronę krajobrazu.
3. Otuliny terytoriów chronionych nie są samodzielными jednostkami ochrony przyrody, służą ochronie obszarów, które otaczają.
4. Ze względu na różnorodne cele otulin obszarów chronionych oraz ze względu na zróżnicowane warunki przyrodnicze i społeczno-gospodarcze, w których otuliny obszarów chronionych są powoływane, powinno się preferować formy wielofunkcyjne.
5. W zależności od sposobu wyznaczenia otulin oraz w konsekwencji przepisów prawa normujących funkcjonowanie w nich mieszkańców, otulina może się stać areną poważnych konfliktów społecznych lub przeciwnie, może służyć ich łagodzeniu.